

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

ЗА СВОБОДУ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДІАЛОГ ТА СПРОБИ ПОРОЗУМІННЯ

кордонних справ, фахові консультації координаторів, формування наднаціональних безпекових органів, в основі яких спільні дії за умов сучасних загроз, питання кібербезпеки, обмін розвідувальними даними та співпраця спецслужб.

Успіхи в оборонній галузі додали впевненості в завтрашньому дні й допомогли уникнути тривоги чималій кількості українців у мить, коли ворог був поряд. Обидві країни і при зміні очільників не відкладають співпраці з Україною. Наприкінці 2019 р. в перемовинах між А. Дудою та Г. Наусею довід українців накладався на формування взаємин з РФ та необхідністю розширити в подальшому асигнування у військово-оборонній галузі²⁵⁵. Ідея колективної безпеки й «тиха» боротьба за лідерство у Центрально-Східній Європі вже не одне десятиліття спонукає литовців, поляків та українців до поглиблення співпраці в оборонній галузі. Союз трьох країн залишається чи не найбільш перспективним у цьому регіоні. Компактне розташування, досвід співробітництва у кілька сторіч та прагнення спільної безпеки сприяють розширенню міждержавних взаємин у військовій сфері.

ПОЛЬСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ В ГАЛИЧИНІ ЯК ПАМ'ЯТКИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ

Польські військові поховання ХІХ–ХХ ст. частково збереглися в різних містах і селах Галичини та Волині: у Львові, Самборі, Бережанах, Стрию, Коломиї, Острозі. У Львові вони здебільшого розміщені на двох великих цвинтарях – Личаківському та Янівському. На Личакові поховані жовніри війська Тадеуша Костюшка, які загинули під час повстання проти царської Росії у 1794 р., та їхні однодумці – ветерани польського Листопадового (1830–1831) та Січневого (1863–1864) повстань. Тут, на території колишнього Австрійського кладовища, яке входило до складу Личаківського цвинтаря, поховано шість польських легіонерів Першої світової війни. На Личакові міститься також Польський військовий меморіал (так званий Цвинтар орлят) з періоду українсько-польської війни. На Янівському цвинтарі (37-ме поле) зберігся невеликий Польський військовий меморіал з 1918 р., а на 42-му і 43-му полях раніше було поховання польського військового гарнізону.

У цьому нарисі досліджено закладення та формування польських військових поховань ХІХ–ХХ ст. на Личаківському та Янівському цвинтарях у Львові, які тепер є пам'ятками історико-меморіальної та культурної спадщини України та Польщі. Заразом авторка виявила місцезнаходження пам'ятних хрестів польського повстання 1863 р.

Жовніри війська Тадеуша Костюшка – Францішек Заремба († 1863) й Антоні Пйорецький († 1870) поховані на Личаківському цвинтарі ліворуч від пам'ятника Івана Франка. Неподалік від цих поховань – могила ротмістра Юзефа Сас-Чуловського († 1863), учасника наполеонівських війн. На початку 15-го поля біля

²⁵⁵ Baczyńska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim. Lwów, 1937. S. 14.

едикнули Холоневських раніше був залізний саркофаг генерала військ Наполеона Вінцентія Шептицького († 1834), який тепер, на жаль, втрачений (на його місці стоять гробівці 1970-х років). Трохи далі, праворуч, спочиває Бенедикт Денис Колиско, генерал-бригадир польських військ за часів короля Станіслава-Августа, учасник повстання Костюшка, керівник Листопадового повстання 1831 р. проти царської Росії. Четвертим жовніром війська Костюшка є художник Юзеф Рейхан²⁵⁶, похований на 16-му полі Личаківського цвинтаря біля гробівця Ланцкоронських і родинної каплиці Голомбів. Його надгробна кам'яна плита з часом розсипалася, у 1880-х роках її забрали з поля²⁵⁷.

Праворуч від головної алеї, між полями № 69 і № 71, розміщений невеликий цвинтар ветеранів польського Листопадового повстання (1830–1831) проти царської Росії (71-ше поле). Тут у 1881–1916 рр. довкола кам'яного саркофага, виконаного з пісковика, на прямокутній ділянці, яка раніше була оточена живоплотом, поховано 47 ветеранів польських військ з кампанії 1830–1831 рр. Саркофаг оздоблений військовими емблемами – до половини накритий прапором польського війська, прикрашений лавровими вінками, складеними шаблями й уланською шапкою, та завершений скульптурою молодого орла з розпростертими крилами (скульптор Генрик Пер'є, 1886 р., каменярска фірма Александра Загурського). Спереду саркофаг прикрашений гербом польського повстання, на якому зображені державні символи Польщі, Литви та Русі – «Орел», «Погоня» та «Архангел Михаїл». На саркофазі – написи: рядок з вірша Вергілія «*Exhoriare aliquis nostris ex ossibus ultor*» («Щоб з наших останків постав якийсь месник»), і «*Weteranom Wojska Polskiego z 1830/1831 r.*» («Ветеранам польського війська 1830–1831 рр.»). Цвинтарик постав у 50-ті роковини Листопадової революції 1830 р. згідно з постановою міської ради під керуванням президента Львова Міхала Гноїнського 1880 р. з ініціативи Польського Товариства опіки над могилами героїв (*Polskie Towarzystwo Opieki nad grobami Bogaterów*), яка подарувала спеціально призначений ґрунт на Личаківському цвинтарі для учасників повстання 1830–1831 рр.²⁵⁸. Тоді на полі № 71 Личаківського цвинтаря було виділено ділянку площею п'ять арів²⁵⁹. Згодом виявилось, що це єдиний спеціально створений цвинтар для ветеранів цього повстання. Їхні скромні могили, оздоблені залізними хрестами з білими таблицями, поставлені рівними рядами, отримали назву «Залізної компанії» («*Żelazna Kompania*»), від того і походить друга назва цвинтаря. У першому ряду в родинному гробівці похований Богуслав Льонгшам де Бер'є (1808–1880), доктор медицини, представник давнього львівського роду французького походження, який володів «Льоншанівкою» (тепер територія Шевченківського гаю). У цьому ж ряду міститься могила Онуфрія Єроніма Кунашовського (1806–1885) з Кунашова – автора бібліографічного словника повстанців, пропагандиста ідеї польсько-українського братства, яку він висловив, зокрема, у вірші «Побратимство». Біля Кунашовського спочив його приятель, з яким він навчався у Львівському університеті, Генрик Богданський (1804–1887) – невтомний революціонер, автор відомих мемуарів про

²⁵⁶Baczyńska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim. Lwów, 1937. S. 14.

²⁵⁷Medyński A. Przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim. Lwów, 1937. S. 19.

²⁵⁸Medyński A. Przewodnik po cmentarzu Łyczakowski. S. 20.

²⁵⁹Białynia-Chołodecki J. Żelazna Kompania. *Kronika Powszechna*. 1913. № 48. S. 795.

бої, а також свої подорожі і події в Галичині у 1830–1848 рр. Тут спочиває також Габріель Красуцький (Красульський) (1837–1885) – відомий скульптор, автор декількох надгробків на Личакові, який, рятуючись від переслідувань російських властей, працював у Львові під прізвиськом Шмейдель. У другому ряді – могили Антонія Кшивди Богуцького (1812–1881), учасника обох повстань проти царської Росії, та Каспера Цеглевича (1807–1886) – українця за походженням, активного прихильника польського повстання, який походив з убогої родини з Городенки, був вихований в українсько-польському середовищі і про себе казав: «gente Ruthenus, natione Polonus» («русин польської національності»). У третьому ряду праворуч – могила офіцера Юзефа Ратценгайма (1809–1883), сина Вільгельма Ратценгайма, австрійського урядовця, який у 1821 р. упорядкував Губернаторські Вали у Львові. Ю. Ратценгайм, будучи в еміграції у Швейцарії, опікувався могилами повстанців. У четвертому ряду похований Вінцент Ігнацій Костжевський (1811–1894), після повстання – діяч польської громади у Франції. На території Личаківського цвинтаря, згідно з дослідженням Ю. Біяліні-Холодецького, в окремих індивідуальних могилах і сімейних гробівцях (ще до закладення цвинтарика) поховано близько 146 учасників Листопадового повстання²⁶⁰.

У 1922 р. міський відділ будівництва затвердив ситуаційний план поховань цвинтарика учасників повстання 1831 р.²⁶¹. Тоді було запроєктовано кам'яні надгробки і металеві хрести, територія цвинтарика мала бути оточена живоplotом. Раніше цвинтарик доглядали члени Польського товариства опіки над могилами героїв²⁶². На цвинтаріку січневих повстанців тепер збереглося лише 37 могил під залізними хрестами. На місці десяти втрачених могил інсургентів з першого ряду в 1980–2000-х рр. розміщено поховання грошовитих львів'ян, родичі яких не мають пошани ані до померлих, ані до історичних подій Галичини. Прикро, що нині попереду та збоку від саркофага «Залізної компанії» не могили інсургентів, як було раніше, а пізніші поховання.

За цвинтарем «Залізної компанії» стоїть кам'яний надгробок українського греко-католицького священника Лукаша Бобровича, активного учасника повстання 1863–1864 рр.²⁶³. При головній алеї на полі № 57 міститься могила Юзефа Белзи Смаховського (†1875) – повстанця, майора польського війська з 1830–1831 рр., генерала повстання 1863–1864 рр., кавалера ордена «*Virtuti Militari*». Його пам'ятник оздоблюють жовнірські емблеми та польський орел. На 8-му полі перед каплицею Голомбів під кам'яним хрестом похований офіцер польського війська Станіслав Домбровський – повстанець 1830–1831 рр.

Кладовище учасників Січневого повстання 1863–1864 рр. проти царської Росії розміщене на плато найвищого пагорба Личаківського цвинтаря (40-ве поле) у його східній частині. Цвинтар бере свій початок від часу, коли на Личакові в

²⁶⁰ Białynia-Chołodecki J. Cmentarzyska i groby naszych Bogaterów z lat 1794–1864 na terenie Wschodniej Małopolski. Lwów, 1928. S. 26; Medyński A. Przewodnik po cmentarzu Łyczakowski. S. 23.

²⁶¹ Плани та креслення надгробних пам'ятників, гробівців та каплиць на Личаківському кладовищі. *Державний архів Львівської області* (далі – Держархів Львівської обл.). Ф. 2. Оп. 4. Спр. 1266. Арк. 28.

²⁶² Vaczyńska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim. S. 14.

²⁶³ Medyński A. Przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim. S. 15.

середині 1860-х років встановили символічний дерев'яний хрест полеглим у 1863–1864 рр.²⁶⁴. Після поразки Січневого повстання у Львові опинилася значна частина його учасників, яким вдалося емігрувати за межі Росії, а також тим, хто через деякий час почав повертатися з каторги зі Сибіру. Для допомоги колишнім повстанцям громадськість Львова створила низку організацій. В кінці 1890-х років Товариство взаємної допомоги учасникам польського повстання (*Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Uczestników Powstania Polskiego*) 1863–1864 рр., яке було відроджене у березні 1888 р., домоглося дозволу міської ради м. Львова на виділення окремого поля для січневих повстанців²⁶⁵. Цвинтар є найбільшим спільним похованням польських інсургентів 1863–1864 рр. У 1922 р. міський відділ будівництва затвердив ситуаційний план цвинтарика учасників повстання 1863 р.

На цвинтар січневих повстанців від головного рондо вгору веде крута зигзагоподібна стежка, що завершується бетонними сходами. При вході на цвинтар похований Шимон Візунас Шидловський (прибране ім'я князя Святополка Мірського, †1906) – хорунжий Вітебської землі, активний учасник повстання. Пам'ятник на його могилі виконаний у майстерні Зигмунта Загурського у 1908–1909 рр.; автор пам'ятника – скульптор Антон-Теофіл Дуда. Гіпсову модель статуї пам'ятника Шидловському, яка експонувалася на виставці Львівського товариства заохочення до мистецтва в квітні 1908 р. Того ж року виконав скульптор Юзеф Хмелінський²⁶⁶. Статую Шимона Візунаса (постать чоловіка у селянській сір'ячині) встановлено на високому постаменті, складеному з природних каменів. Чоловік тримає в руках розгорнутий прапор Вітебської землі з гербами Польщі, Литви та Київської Русі. Біля підніжжя пам'ятника у кам'яний постамент вмуровані дві кам'яні меморіальні таблиці з написом «*Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor*» («Щоб з наших останків постав якийсь месник») та прізвищами визначних загиблих повстанців, членів Народного уряду, яких стратили росіяни у Варшаві, Вільні (тепер – Вільнюс), Мінську та Могильові, присвячені пам'яті тих, хто боровся за волю українського народу (зокрема, полеглим у боях у Соловіївці 10 травня 1864 р., під Дубичами 13 травня 1863 р.) після невдалого закінчення повстання. На цьому цвинтарному полі, за пам'ятником Шимону Візунасу Шидловському, у 18 рядах, переважно під залізними хрестами, поховано 230 січневих повстанців. Ліворуч міститься могила підпоручника інженера Мар'яна Валенти Корвін-Кучинського (1847–1936), учасника відділу генерала графа Артура Голуховського, голови Товариства взаємодопомоги учасників повстання 1863–1864 рр. Серед поховань вирізняється стела на могилі Бенедикта Дибовського (1833–1930) – вченого зі світовим ім'ям, професора Львівського університету, видатного зоолога, лікаря, етнографа, дослідника Сибіру, зокрема фауни озера Байкал, активного учасника Січневого повстання 1863–1864 рр. Тут також поховані жінки-інсургентки: Альбертина з Баєрів Дзевонська (1837–1915), Юзефа Кжановська (1822–1917), Йоанна Аполонія Фіялковська (1841–1926), Бірута Лукасевич (1841–1931)²⁶⁷. Останнім на цьому цвинтарі

²⁶⁴*Dziennik Polski* (Lwów). 1867. 3 października. S. 3.

²⁶⁵*Kurier Lwowski* (Lwów). 1888. 22 Marzca. S. 2; Wiczkowski J. Lwów, jego rozwój i stan kulturalny. Lwów, 1907. S. 377–378.

²⁶⁶Biriulow J. Rzeźba lwowska od połowy XVIII wieku do 1939 roku. Warszawa, 2007. S. 213, 246.

²⁶⁷Baczyńska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim. S. 19.

похований учасник обох повстань ксьондз Францішек Іваніцький (1815–1916), відомий громадський діяч та ініціатор будівництва цвинтарних каплиць. Окрім того, на Личаківі поховано ще 425 повстанців 1863–1864 рр., могили яких розпо- рошені по всій території цвинтаря²⁶⁸.

У 1896 р., в 65-ту річницю Листопадового повстання 1831 р., каменярска фірма Юліана Марковського виконала пам'ятник Юліану Константину Ордону (1810–1887) у вигляді гостроверхої піраміди. Біля пам'ятника на 1-му полі тоді утворилася площа, яка слугувала другим рондо при другій головній брамі. На цій площі праворуч від пам'ятника Ордону (ліворуч від пам'ятника Хмельовському) тоді поставили високий дерев'яний хрест, присвячений «Пам'яті замордованих братів за віру дня 21 листопада 1863 р. у Крожах на Литві». Біля підніжжя хрес- та було покладено великий, мистецьки виконаний металевий терновий вінок. Праворуч від пам'ятника Хмельовському стояв такий самий хрест, присвячений «Уніятм, замордованим Москвою» (тобто греко-католицьким священникам, які підтримували Січневе повстання і брали в ньому участь). Навпроти, праворуч за гробівцем Міхала Міхальського (зведений у 1908 р.), стояв ще один пам'ятний хрест, присвячений пам'яті Січневого повстання, з написом «1863». На плані Львова 1863 р. показано цей хрест на території Личаківського цвинтаря²⁶⁹. Розміщення цих трьох хрестів зафіксоване також на ескізі цієї частини Личаківського цвинтаря, який був виконаний у міському відділі будівництва у 1920-х рр.

На 37-му полі Янівського цвинтаря у Львові, поруч з військовим меморіалом Українських січових стрільців (38-ме поле, 38-А поле), зберігся невеликий поль- ський військовий меморіал 1918 р. Меморіал також був знищений на початку 1970-х та відданий, як і сусідній, український, під нові цивільні поховання. Згодом на могилах польських ветеранів з'явилися монументальні гробівці заможних львів'ян. Нині тут ще стоїть польовий пам'ятник-вівтар у вигляді високого хреста з чорного мармуру, який вкомпоновано в бетонну стелу. Біля цього пам'ятника збереглося декілька військових могил. Цей меморіал спорудило Польське товариство опіки над могилами героїв в липні 1939 р.²⁷⁰. Раніше праворуч і ліворуч від пам'ятного хреста були розташовані ряди могил польських військових ветеранів. З півночі від інших поховань меморіал відділяла кам'яна опорна стіна, на якій була пам'ятна таблиця з написом «Героїчним воїнам з усіх країв і територій Польщі, які полягли або померли від ран в обороні Львова і Східних Кресів в роках 1918–1920». Марія Бачинська, автор короткого путівника по Личаківському та Янівському цвинтарях,

²⁶⁸ План Личаківського цвинтаря. Кінець XIX ст. *Держархів Львівської обл.* Ф. 1 (Львівське воєводське управління 1921–1939 рр. Будівельний відділ з тематичним і місцевим катало- гом). Оп. 50. Спр. 163. Арк. 2–3; Medyński A. Przewodnik po cmentarzu Łyczakowskim. S. 34.

²⁶⁹ План Львова 1863 р. Оригінальна назва: Plan von Lemberg. План Львова є складовою частиною топографічної карти Куммерсберга (аркуш № 24), яка вийшла друком у 1855–1863 рр. (Kummerer Carl Ritter von Kummersberg. Administrativ-Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Großherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina in 60 Bllättern).

²⁷⁰ Проект пам'ятника легіоністам, оборонцям Львова на Янівському кладовищі (1938 р.). *Держархів Львівської обл.* Ф. 1 (Львівське воєводське управління, 1921–1939 рр. Будівельний відділ з тематичним і місцевим каталогом). Оп. 30. Спр. 4488. Арк. 4–5.

зазначила, що тут поховано понад 600 польських воїнів²⁷¹. За проєктом архітектора Вінсента Равського на цьому місці планували встановити багатофігурний пам'ятник, але через нестачу коштів задум не реалізували.

На 42-му і 43-му полях Янівського цвинтаря було військове поховання польського гарнізону, серед якого вирізнялися могили летунів²⁷². Посеред військових могил була також спільна могила дев'яти цивільних осіб, яких поховали у листопаді 1918 р.²⁷³.

На Австрійському військовому цвинтарі (тепер не існує, містився на теперішній території Личаківського цвинтаря) Першої світової війни праворуч від дерев'яного хреста з датою 1915–1918 рр. були раніше розміщені могили шести польських легіонерів, за якими – поле поховань офіцерів австрійської, німецької та російської армій²⁷⁴.

Польський військовий меморіал періоду війни 1918–1919 рр. розташований з південного боку Личаківського цвинтаря на похилій в бік Погулянки ділянці. Цю ділянку – колишній фільварок монахинь вірменських бенедиктинок – подарувала під цвинтар полеглих у боях за Львів поляків у 1918–1919 рр. Гертруда Оханович, сестра вірменського католицького архієпископа Юзефа Теодоровича. Рішення про створення цього цвинтаря за аналогією поховань польських повстанців 1830 р. та 1863 р. прийняв магістрат Львова в кінці листопада 1918 р.²⁷⁵.

Колишні вояки Юзефа Пілсудського ще 14 липня 1918 р. висунули постулат про створення на Личакові окремого поля поховань для колишніх легіонерів за зразком тих, що вже існували для учасників повстань 1830 р. і 1863 р. На це поле мали бути перенесені і могили тих, хто був похований на Австрійському військовому кладовищі. Над їхніми могилами було встановлено семиметровий березовий хрест.

Перше поховання на ґрунті під Личаківським цвинтарем відбулося 24 листопада 1918 р. Після того, як українські війська відступили зі Львова і для поляків стали доступними Личаківський та Янівський цвинтарі, міська рада вирішила ліквідувати всі тимчасові поховання на території міста, де відбувалися бої. Починаючи з весни 1919 р., на новостворений цвинтар біля Личакова перенесли останки полеглих з численних місць поховань у скверах та парках²⁷⁶. Останнє перезахоронення відбулося у квітні 1939 р.

Найбільше тимчасових військових поховань було у сквері перед Львівською політехнікою, при Кадетській школі (тепер – Академія сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного), школі ім. Генрика Сенкевича (будівля на території заводу «Кінескоп») та у Стрийському парку. За даними «Gazety Lwowskiej», 18–22 квітня 1919 р. зі скверу біля Львівської політехніки перенесли тлінні останки полеглих зі спільних і окремих могил на новостворений цвинтар, названий пізніше цвинтарем «Obrońców Lwowa»²⁷⁷. Перед будинком Львівської політехніки стояв польовий

²⁷¹ Baczynska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim. S. 25.

²⁷² Ibid.

²⁷³ Ibid. S. 24.

²⁷⁴ Ibid.

²⁷⁵ Nicieja S. Dzielnica za Styksem. Wrocław, 1998. S. 374.

²⁷⁶ Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Lwowie ze 102 ilustracjami i planem miasta. Wyd. drugie rozszerzone. Lwów; Warszawa, 1925. S. 122.

²⁷⁷ Przewodnik po cmentarzu Obrońców Lwowa. Lwów, 1939. S. 2.

військовий шпиталь. При ньому ховали померлих від ран та полеглих на полі бою вояків. Після закінчення боїв у сквері біля Львівської політехніки звели тимчасову каплицю. Коли останки полеглих перенесли на цвинтарі, на цьому місці – від вул. Ю. Захарієвича (тепер – вул. Архітекторська) – 22 листопада 1925 р. з ініціативи громадського комітету поставили пам'ятник за проектом архітектора Вітольда Равського²⁷⁸. Заснуванням цвинтаря «Obrońców Lwowa» займався воеводський відділ військового гробівництва. 26 травня 1926 р. з Янівського кладовища на цей цвинтар перенесли ексгумовані тлінні останки 21-го польського воїна, які полягли в боях від 1 листопада 1918 р. до 30 червня 1919 р., а також померлих своєю смертю після тої дати аж до 1924 р. включно²⁷⁹. Перший проект впорядкування цвинтаря розробив Владислав Кубік, викладач Сільськогосподарської школи в Дублянах під Львовом. За цим проектом мали бути сформовані тераси на схилі Погулянки, влаштовані алеї, посаджені дерева. Саме тоді збудовано дерев'яну каплицю та огорожено цвинтар дерев'яним парканом. Польсько-більшовицька війна 1920 р., бої з Кінною армією Семена Будьонного під Львовом перервали роботи, пов'язані з формуванням терас. Поранених, які вмирили у львівських шпиталях, ховали на швидкуруч. Хаотичне розміщення могил утруднило пізніше планування цвинтаря. 19 жовтня 1921 р. «Kurier Lwowski» надрукував сенсаційне повідомлення про те, що перше місце в конкурсі опорядження цвинтаря отримав проєкт під символом «Білі Троянди»²⁸⁰ [11]. Автором цього проєкту був не відомий архітектор, а студент п'ятого курсу відділу архітектури Львівської політехніки Рудольф Індрух (за походженням – син чешки та словака) – колишній офіцер австрійської армії та учасник бойових дій 1918 р. Коли виявилось, що проєкт вимагає значних фінансових затрат, незаможний автор передав свій гонорар на конто будови цвинтаря.

Проєкт Р. Індруха був найсміливішим і найпомпезнішим: автор вдало поєднав три основні монументальні частини цвинтаря, сполучивши їхні архітектурні елементи в загальну архітектонічну композицію. Три основні частини: каплиця для Служби Божої, катакомби і пам'ятник Слави у вигляді величезної колонади, вражають загальною архітектурною єдністю. У своїй концепції Р. Індрух використав спади́стий рельєф місцевості, створивши цвинтар на терасах. Проєкт передбачав головний вхід на цвинтар від Погулянки. До цього входу мала йти широка алея, обсаджена високими деревами, яка б закінчувалася закритою вхідною брамою, завершеною вирізьбленим у камені орлом, що горне під свої крила молодих орлят. Однак ця частина проєкту Р. Індруха не була реалізована. Каплиця, наріжний камінь якої заклали у червні 1922 р., була побудована впродовж 1922–1924 рр. на високому пагорбі у формі ротонди. Будівельними роботами при її зведенні безкоштовно керував інженер Казимир Вайс. У каплиці на вівтарі була поміщена скульптура Божої Матері з маленьким Ісусом Христом, який робить перші кроки (проєкт відомої польської скульпторки Люни Амалії Дрекслер). За гіпсовою моделлю фігуру з пісковіку виконав львівський скульптор Анджей Альбрехт²⁸¹. Урочисте посвячення каплиці відбулося у вересні 1924 р.

²⁷⁸ Przewodnik po cmentarzu Obrońców Lwowa. Lwów, 1939. S. 4.

²⁷⁹ Ibid. S. 3.

²⁸⁰ Kurier Lwowski. 1925. 15 kwiecńia. S. 5.

²⁸¹ Ibid. S. 10–12.

Катакомби розташовані трохи нижче від каплиці і поєднані з нею широкими кам'яними сходами праворуч і ліворуч від тераси. Кожна катакомба складається з чотирьох склепінчастих крипт. Між катакомбами була криниця з басейном. Кран, з якого витікала вода в басейн, був оздоблений маскароном, виготовленим з пісковика. Аркади катакомб стояли на 12-ти стовпах, які з'єднувалися між собою псевдороманськими арками. Ззовні на стовпах були розташовані шість рельєфів з ангелами, що мали хрести «*Virtuti Militari*» на грудях і тернові вінки в руках. Широкий карниз над арками прикрашали шістнадцять рельєфів херувимів. У вісьмох криптах катакомб поховані 72 полегли воїни, ексгумовані і вибрані спеціальною комісією з різних відрізків фронту. Крипти закриті кам'яними плитами, які прикрашала кам'яна різьба у стилі модерну. На цих плитах були висічені прізвища полеглих з датами народження і смерті.

Будівництво катакомб тривало аж до жовтня 1932 р. Після смерті Р. Індруха співавтором проекту катакомб став відомий будівничий Антон Несторовський. Будівельні роботи були ускладнені через зсуви ґрунту і високий рівень ґрунтових вод, тому необхідно було протидіяти цьому і глибоко закласти фундаменти будівель²⁸². Ліворуч від катакомб стояв пам'ятник американським пілотам з ескадрону імені Тадеуша Костюшка, який був зведений на кошти Народного об'єднання поляків Америки. Пам'ятник, побудований за проектом архітектора Юзефа Рудницького і скульптора Юзефа Стажицького, відкрито 30 травня 1932 р.²⁸³. З шістнадцяти американських пілотів на батьківщину повернулося тринадцять; троє (Едмунд Грейвс, капітан Артур Келлі, поручник Мак Каллум) поховані на Личаківському цвинтарі. Американський пілот Едмунд Гравес загинув під час військового параду в 1919 р. – його літак упав на палац Потоцьких у Львові.

Праворуч від катакомб поховані французькі піхотинці, які воювали на боці Польщі. Спочило їх тут сімнадцять (згодом шістнадцять з них перепоховано у Франції, залишився лише Жан Ларке). 26 травня 1938 р. споруджено пам'ятник французьким воїнам за проектом Юзефа Ружинського (скульптор Казимир Сокальський)²⁸⁴. Нижче від катакомб, у секторі № 1, розміщено могили визначних військових і цивільних осіб, зокрема генерала Тадеуша Розвадовського (1866–1927), генерала Вацлава Івашкевича, бригадира Чеслава Мончинського, віцепрезидента Львова Леонарда Сталя, архієпископа Юзефа Теодоровича, генерала Людвіка Ридигера (1859–1920) та ін.

Найдавнішу частину цвинтаря «*Obrońców Lwowa*» з боку Погулянки завершує пам'ятник Слави у формі тріумфальної арки з напівовальною у плані колонадою з дванадцяти колон, з'єднаних архітравом. Перед стовпами арки від Погулянки були кам'яні фігури левів, виконані за проектом скульптора Юзефа Стажицького. Нижче від пам'ятника Слави розташовані, повторюючи його майже півциркульну в плані форму, три тераси з могилами полеглих воїнів (поля XIII–XIX на плані цвинтаря). Будівництво пам'ятника Слави тривало п'ять років, а його відкриття відбулося 11 листопада 1934 р.²⁸⁵.

²⁸²Ibid. S. 13.

²⁸³Ibid. S. 14.

²⁸⁴Ibid. S. 15.

²⁸⁵Kurier Lwowski. 1925. 15 kwiecień. S. 31.

У 1925 р. урочисто перевезли зі Львова до Варшави тлінні останки невідомого воїна, де 1 листопада поховали в Могилі невідомого воїна на пл. Саській (тепер Юзефа Пілсудського), а на Личаківському цвинтарі залишилося лише могильне місце, накрите мармуровою плитою, яка була виконана за проектом скульптора Казимира Сокальського. На цьому цвинтарі в окремих і спільних могилах спочивають 2 318 учасників бойових дій у Львові 1–22 листопада 1918 р. та боротьби проти Червоної армії влітку 1920 р.²⁸⁶

Поруч із військовим цвинтарем було кладовище учасників боїв, які померли в мирний час. На цьому цвинтарі поховані жертви німецько-польської війни 1939 р. та руху опору 1942–1944 рр. У 1927 р. тут спочив також автор проекту цвинтаря «Obrońców Lwowa» архітектор Р. Індрух²⁸⁷.

Воєнні дії 1939–1944 рр. не знищили цвинтаря. У післявоєнний час він почав занепадати; однак навіть у такому вигляді цвинтар був як більмо на оці для тодішнього комуністичного режиму. За допомогою танків і військових бульдозерів 25 серпня 1971 р. органи радянської влади ініціювали руйнування колони. Однак арку і пілони зруйнувати не вдалося – висаджувати в повітря динамітом було небезпечно через близькість житлових будинків. На могилах, де були поховані ветерани польського війська, прокладено автомобільну дорогу (тепер вул. С. Банаха), яка відокремлювала найпомпезнішу частину цвинтаря. Навколо кладовища побудовано цегляний мур. У катакомбах створено каменярські майстерні, які згодом поступово почали засипати цвинтарним сміттям²⁸⁸. Усе це робили, незважаючи на протести польських організацій і посольств західних країн. Цей факт вандалізму ще раз засвідчив брак пошанування Радянським Союзом міжнародних конвенцій про охорону та відновлення військових поховань.

У 1990 р. польська фірма «Енергополь» розчистила з-під будівельних уламків та сміття могили центральної частини цвинтаря (поля VI–XII на плані) і тим започаткувала його відтворення та повну реконструкцію. У 1997 р. за погодженням з владою м. Львова розпочалися перші реставраційні роботи та впорядкування цього військового цвинтаря. Відбудований цвинтар (1989–2005) урочисто відкрили у 2005 р. президенти України Віктор Ющенко та Польщі Александер Квасневський.

Отже, польські військові поховання у Львові та загалом у західному регіоні України – це передусім історико-культурні пам'ятки польського й українського народів. Необхідно пам'ятати, що в Листопадовому та Січевому повстанні проти царської Росії брало участь також чимало українців, які разом із поляками прагнули незалежності. Їхні могили нагадують сучасникам про складне й неоднозначне минуле. Незважаючи на поразку цих повстань, поштовхом до яких було прагнення захистити свою національну ідентичність перед наступом самодержавства, самі повстання позитивно вплинули на український національний рух у другій половині XIX ст. Під час Листопадового повстання зародилося нове для польських вільнодумців гасло «В ім'я Господа, за нашу і вашу свободу», яке почало об'єднувати поляків, литовців та українців. У період Західно-Української Народної Республіки та війни 1918–1919 рр. ситуація дещо змінилася, галицькі українці воювали проти

²⁸⁶ Kurier Lwowski. 1925. 15 kwiecńia. S. 18.

²⁸⁷ Ibid. S. 19.

²⁸⁸ Nicieja S. Dzielnica za Styksem. Wrocław, 1998. S. 392.

поляків за свою державність і соборність земель. Незважаючи на протилежність прагнень у цій війні, треба належно пошанувати загиблих супротивників, як це прийнято в цивілізованому світі. Крім того, польський військовий пантеон періоду війни 1918–1919 рр. є одним із найкрасивіших військових некрополів Європи і пам'яткою історико-меморіальної та культурної спадщини України й Польщі.

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ВОЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ ТА ПОЛЯКІВ

Латинським поняттям *memoria* історики окреслюють «пам'ять» у всіх виявах цього різноаспектного явища. *Memoria* – це і здатність людської свідомості утримувати знання про пережите, про людей, які померли чи відсутні; це і сам спогад, а точніше згадування, відтворення у свідомості, думках, розповідях подій та образів минулого. У цьому сенсі пам'ятати – це відживлювати минуле, робити його частиною сучасності. На переконання Юлії Арнаутової, суспільство неспроможне функціонувати без спогадів²⁸⁹.

Численні дослідження істориків, мистецтвознавців та фахівців інших напрямів, присвячені «місцям», «формам», практикам» колективної пам'яті допомагають зрозуміти мотиви меморіалізації історичних подій, усвідомити навіщо та як ми пам'ятаємо минуле (особливо травматичне минуле), визнати пов'язаність рефлексій щодо минулого з ідеологічними та політичними запитами сучасності. Меморіалізація переслідує та реалізує надважливу ідеологічну функцію – закріпити в масовій свідомості ту чи іншу версію історію, ті чи інші інтерпретації та історичне право на певні території. Адже не випадково ксьондз Анджей Пузон твердив: «Батьківщина – це люди і могили, і Польща є там, де польські цвинтарі»²⁹⁰. Попри те, що ці терени нині є невід'ємною частиною України, частина польського суспільства і далі вбачає в них одвічні польські території. Тут ми маємо справу зі сприйняттям історичної події як уроку, як досвіду, як шансу до змін, як перестороги недопущення такого в майбутньому.

Нині ми констатуємо активність меморативних практик на території усієї Польщі, пов'язаних із вшануванням жертв українсько-польського протистояння на Волині, Східній Галичині, Холмщині та Підляшші в роки Другої світової війни. На сьогодні вже є понад 300 пам'ятних місць у всіх воєводства Республіки Польща²⁹¹ чи 198²⁹². У звітах УПА зафіксовано факти нападів та тортур українців у Ганачові,

²⁸⁹Богуміл З. Пам'ять про конфлікти й діалоги поляків із сусідніми народами в культурному ландшафті столиці Польщі. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2323-zuzanna-bogumil-pam-yat-pro-konflikti-j-dialogi-polyakiv-iz-susidnimi-narodami-v-kulturnomu-landshafti-stolitsi-polshchi>

²⁹⁰Rękas K. Pomniki Ofiar Rzezi Wołyńskiej staną kiedyś w każdym mieście polskich Kresów. *Mysł konserwatywna*. 2019. 27 lutego. URL: <https://myslkonserwatywna.pl/rekas-pomniki-ofiar-rzezi-wolynskiej-stana-kiedys-w-kazdym-miescie-polskich-kresow/> (дата звернення: 08.03.2021).

²⁹¹Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Володимир-Волинський район / упоряд. і авт. комент. І. Пушук. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. С. 349.

²⁹²Ільошин І. Армія крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / НАН України, Інститут історії України. Київ, 2002. С. 243.